

KÖRKÉP

Kultúraelmélet — művelődéspolitiká

Már abban is fellelhető némi tendenciaszerűség, hogy azonos kiadónál, közel egyidőben láttak napvilágot az alábbi kötetek, jelezvén, hogy egyrészt a szellemi életben, másrészt a könyvkiadásban továbbra sem szorultak perifériára a kultúraelmélet, a művelődéspolitiká kérdései. Szoros tartalmi rokonságuk azonban még inkább magyarázza együvékerülésüket recenzióinkban. A teória és praxis egymásrautaltságát, a szocialista viszonyok közötti megfeleltetését bizonyítandó, egységes gondolati ívre — amely a definícióalkotás szükségszerűen elvont problematikájától, az esztétikai tudat sajátosságainak, mozgásterének elemzésén át végül is a direkt politikai gyakorlat szférájába vezet — fűzhető ugyanis fel e négy tanulmánykötet.

Alapkategória-mibenléte körüli vélemények szembesülnek a kultúra fogalmi leírásának kísérleteiben. Ezek részint tükrözik, részint kielégítik a tudományostechnikai forradalom, az ideológiai konfrontáció és — nem utolsósorban — a közművelődés társadalmi léptékű programja által inspirált, növekvő érdeklődést a kultúraelmélet iránt. A kötet jól érzékelteti azt a paradox helyzetet, hogy amíg (egyfelől) a kultúra közvetítése határozott koncepció jegyében szerveződik, addig (másfelől) még nem sikerült nyugvóponttra jutni a kultúra meghatározásának kérdésében. S ez akkor is gondot okoz, ha — egyetértve a szerkesztő Szerdahelyi István bevezető gondolataival — nem fetiszizáljuk a terminológiai problémákat és elfogadjuk, hogy csak hosszabb, összehangoltabb erőfeszítések eredményezhetik egy olyan fogalomrendszer kidolgozását, amelybe a kultúra fogalma is beilleszkedik, s amely magyarázni tudja az adott valóságzféra egészének tényeit.

Azonban (mint Ágh Attila, Barna József, Hermann István, Köpeczi Béla, Vitányi Iván és mások itt közölt tanulmányai azt is egyértelműen sugallják) már ma sem vagyunk híján biztos elméleti kiindulópontoknak. Ezek közül a legfontosabb a kultúra abszolút autonómiáját, szellemi lényegét hirdető polgári gondolat meghaladása a marxista társadalom- és történelemszemlélet talajáról. Ugyancsak nem kevés, ami a szocialista kultúra sajátosságairól, a kapitalista kultúrát főként tényleges demokratizmusában felülmúló ismerveiről — konkrét tapasztalatokkal is megerősítve — megfogalmazódhatott. Egy jobbára egységes alapkonceptióval a háttérben ugyanis kevésbé nyug-

talánító a hazai művelődéselmélet élvonalának (a kötet által is tanúsított) megsztottsága.

A véleménykülönbségek zömmel a kultúrafogalom terjedelmében jelentkeznek. Ez elsősorban a köznapi és publicisztikai szóhasználatban élő, meglehetősen szűk — a tudomány, a művészet, illetve az oktatás, a nevelés körére kiterjedő — kultúrafogalom elméleti meghaladásának igényével magyarázható. Elfogadva, hogy praktikus szükség lehet e szűkebb értelmezésre is, méltányolnunk kell a tágitást célzó, de nem parttalanra szélesítő törekvéseket. Közülük az értékhangsúlyos kultúrafogalom látszik a legalkalmasabbnak arra, hogy e kategóriarendszer alapfogalmául szolgáljon, de mint Szerdahelyi is véli, meggyőzőek azok az okfejtések is, „amelyek ezt a fogalmat az emberi lényeg (vagy szinonimája: a nembeliség) pozitív mozzanatával, az emberi szabadsággal kapcsolják össze”. Nem lehet viszont elfogadni azt a több szerzőnél is tetten érhető álláspontot, hogy a sajátjuktól eltérő felfogásokat tévesnek, sőt egyenesen károsnak ítélik meg. Hiszen a materialista világnézeti alapon felépülő koncepciók bármelyike jelentős tartalmi hozzájárulás lehet a kultúrafogalom kialakításához, illetve a meglévő ismeretek gazdagításához. Nem kirekeszteni, hanem egymásra feleltetni kell tehát a különböző értelmezéseket, hogy ennek nyomán megindulhasson a szintézist előkészítő, s teremtő érdemi eszmecsere. E konszenzust — legalábbis a kultúrafogalom filozófiai-kultúraelméleti vonatkozásait tekintve — szolgálja kitűnően az elmúlt másfél évtized szakirodalmát jól reprezentáló válogatás. A gazdag bibliográfia csak tovább növeli a kötet forrásértékét.

Ugyancsak a *Vélemények / Viták* sorozatban jelent meg — Poszler György szerkesztésében és előszavával — *Az esztétikai nevelésről* című tanulmánygyűjtemény. Ezen is végigvonul egy határozott elméleti irányultság, a világ esztétikai birtokbavételének leírására, a kultúra, a nevelés, az izlés esztétikai jellegének definitív megragadására való törekvés. De az alkotás-befogadás viszony sajátosságai révén szükségszerűen érinti az adott helyzet gyakorlati aspektusait is. A kötet nagy érdeme, hogy — bár e területen is csak látens vitákra utalhat — néhány alapvető kérdésben, az esztétikai kultúra lényegesnek tetsző dilemmáiban egységes szemléletet hivatott tükrözni és szolgálni.

Ezek sorából mindenekelőtt arra a fordulatra való ösztönzést emeljük ki, hogy az esztétikai nevelés egyoldalú (a befogadást hangsúlyozó) szempontjait, az alkotói-befogadói mozzanatok együttes érvényesítése, a befogadói magatartás alkotó jellegének a felerősítése váltsa fel-

Ezzel függ össze annak kimondása is, hogy e folyamat — mármint a világ esztétikai birtokbavétele — az érzékiség által indítva és közvetítve, de lényegében az intellektus síkján megy végbe. Szintén a közfelfogásban elterjedt nézet ellenében sugallja a kötet azt a gondolatot, hogy az esztétikai nevelés — noha középpontjában valóban a művészet áll — nem egyszerűen művészeti nevelés, hanem a művészetten kívüli esztétikum egész tereumát is átfogja. Az esztétikumra és az esztétikum általi nevelés egyébként sem úgy foglal helyet a nevelés összefolyamatában, az egységes organizmusként értelmezett személyiség formálásában, mint rész az egészben, hanem, mint az egésznek egyik vetülete, egyik követelménye. Ebből viszont a nevelési aspektusoknak egy olyan határozott egymásrautaltsága következik, amelyet messzemenően figyelembe kell venni mind a művelődéspolitiká egésze és részterületei (az értéktartással fémjelzett művészet- és tudománypolitika, valamint az értékközvetítést, megőrzést szolgáló oktatás- és közművelődés-politika) síkján megnyilvánuló tervező, irányító munkában, mind az esztétikai nevelés tényleges megvalósulási alkalmában, szinterein. A komplexitás következetessége érhető tetten abban a felfogásban is, ahogyan a nevelés más társadalmi tényezőktől (iskolázottság, szabad idő, életszínvonal, életmód stb.) való befolyásoltsága megfogalmazódik.

A kötet három fejezetbe rendezve szól az esztétikai nevelés kérdéseiről. Az elsőben az izlésnek, mint az esztétikai nevelés központi kategóriájának mibenléte, természetrajza, a közizlés állapota kerül megítélésre — többek között Mesterházi Lajos és Szabolcsi Miklós tollából. A második gondolatkörben elsősorban az esztétikai nevelés helyzete, eredményei, kérdőjelei képezik az elemzések tárgyát. Közülük *Deme Tamás* és *Vitányi Iván* közös tanulmányát azért emeljük ki, mert az esztétikai-művészeti nevelés integrációjára tett javaslatuk egyike a hosszú távú tantervi reform programjában kialakított új pedagógiai koncepcióknak. A harmadik fejezet egyszerre tesz eleget a komplexitás és az ágazatonkénti differenciálódás (nyelvi-irodalmi, vizuális és zenei nevelés) igényének, az elméleti és — az amatőr művészeti mozgalom három markáns területének (színjátszás, képzőművészet és kórusmozgalom) bemutatásával — gyakorlati szempontoknak. Az utóbbi tanulmányok is méltán kerültek a kötetbe, valóságfeltáró funkciójukat színvonalasan teljesítik, szellemi izgalmat azonban ebből a fejezetből is elsősorban azok a dolgozatok — *Szerdahelyi István* és *Szegedy-Maszák Mihály* munkái — jelentenek, melyek az eddiginél hatékonyabb, komp-

lex igényű nevelési modell szükségletét fogalmazzák meg — egyelőre teoretikus szinten.

Pándi Pál könyvének — noha az *Esztétikai Kiskönyvtár* sorozatba illeszkedik és több témában (például A fogalmak tisztázásáért; Jegyzetek az izlésről; A közérthetőségről) az előbbi kötetek problematikájának folytatását igéri — már a közvetlenebbül politizáló kulturális publicistika adja a karakterét. „A gyakorló szerkesztő gondoljai, választásai, helyzetképei sorakoznak itt” — ahogyan ő maga jellemzi kötetét — de nem annyira a szerkesztői munka közvetlen praktikumait követve, mint inkább elvi, művelődéspolitikai természetű megfogalmazásban. A realizmus igényével, a következetes pártosság jegyében fogant cikkek lényegében válaszolnak tekinthetők a hetvenes évek

művészeti, irodalmi közéletét leginkább jellemző — az irodalom társadalmi szerepét, valamint a marxista kritika helyzetét, feladatait érintő — kérdésekre.

Pándi a megváltozott társadalmi, politikai feltételek által indítatva fontos — kötete alcímében „másodiknak” nevezett — következtetésig jut el. (Az „első”: az irodalomnak az ötvenes évek elején kórosan megnövelt, természetéből elütően működtetett funkciójára vonatkozott egy — ezúttal is közölt — 1961-es tanulmányában.) Ennek lényege, hogy „az irodalom csakis saját természete szerint, a művészeti ág belső sajátosságainak optimális kifejesztésével töltheti be igazi szerepét a társadalomban”. E sajátosságok gondos és érzékeny figyelembevételével azonban nem moshatja el a művészeti életben meglévő világnézeti-világ szemléleti-életfelfogásbeli különbségeket. „Egy olyan diagnózisból, amely jelzi a világnézeti különbségeket az esztétikai közegben is, nem az adminisztratív korlátozás, vagy elhallgattatás „terápiája” következik, hanem a művészi sajátosságokat maximálisan érzékelő marxista szellemi jelenlét, vitakészség a kulturális életben.” Ebből következően hangsúlyozza Pándi — több cikkében és interjúalanyként adott válaszaiban — a határozottabb kritikai attitűd jelentőségét és bírálja a kritika szerepét formálisan betöltő, de az igazi feladatot, a világnézeti, esztétikai orientációt megkerülő látszattmegoldásokat: „A jól működő marxista műbírálóat hozzájárulhat egy olyan szellemi légkör kialakításához, amelyben lehetetlenné válik a látszatkritika. A látszattmarxista látszatkritika is”.

A *Kiküldetésben* című fejezet sajátosságát az adja, hogy Pándi külföldi konferenciákon, ankétokon, a magyar szellemi élet képviselőitében elmondott előadásait, felszólalásait gyűjti egybe. Ezek tartalmukban egybeesnek a tanulmányok, cikkek mondandójával, jól integrálják a művelődéspolitikai lényegjegyeit, „összekötő szálaknak” bizonyulnak kultúrák és népek között. Az „együtt, közös célért” eszméje motiválta a szocialista országok irodalmi folyóirat-szerkesztőinek budapesti tanácskozásán elhangzott megnyitó beszédet is: „Közös feladatunk, hogy felemeljük meggyőző szavunkat az antikommunizmus ellen, bárhol és bármilyen formában jelentkeznek is. Ettől elválaszthatatlan munkánk, hogy hiteles választ adjunk a világ szellemi, kulturális életének új és új kérdéseire, s, hogy hitelesen értelmezzük országaink, s a nagyvilág kulturális jelenségeit. Tudnunk kell különbséget tenni destruktív és konstruktív bírálat között, tudnunk kell különbséget tenni igazi érték és múló divat között — mindezt tudnunk kell annak érdekében, hogy hozzájárulhassunk munkákkal a szocialista eszmék győzelméhez”.

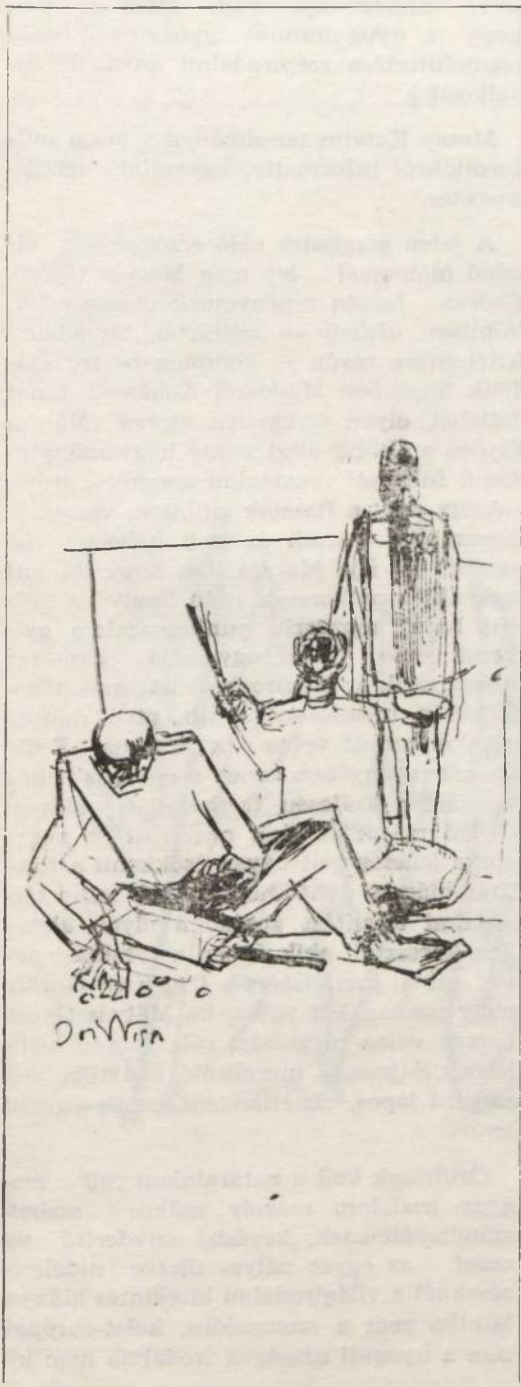
Ahogyan a valóságban, *Pozsgay Imre* könyvében is összemosódnak a határok politika és kultúra, gazdaság és művelődés, politika és gazdaság metszéspontjaiban, vagy másként fogalmazva: szoros ösz-

szefüggés teremődik a társadalmiság alapvető területei között. A kötetbe válogatott cikkek, tanulmányok, beszédek, interjúk nyomán legújabbkori történelmünk utóbbi tizenkét évének (1968—1980) kezdeményezésekben gazdag, sok vitával járó, sikeres korszaka rajzolódik ki. A kronologikus szerkesztés révén, a szerző fő szempontjainak változásaiban jól nyomon követhető a társadalom mozgásiránya. A gazdaságirányítási rendszerről, a szocialista demokráciáról és az ideológiai, kulturális életéről leírtakban néhány alapvető kérdés — az érdekképzés és az érdekképviselet, az egész demokratizálási program és „újra meg újra a párt szerepe és funkciója” — rendszeresen visszatér, s — többek között — ezzel magyarázható a kötet következetesen egységes szemlélet: „Rá kell nevelni a párttagságot és az egész társadalmat annak a ténynek az elismerésére, hogy a társadalmi fejlődés a szocializmusban is szakadatlan elmentmondások és érdekkonfliktusok sorozatán át érvényesül. A párt vezető szerepe azáltal válik hatékonyra, hogy tudatos erként az elmentmondások, konfliktus szövevényéből képes kiemelni és érvényesíteni az előremutató, progresszív elemeket, s ezekre támaszkodva gátat vetni a retrográd irányzatoknak” — írja, s ez egyik legfontosabb — a társadalmi tapasztalat születte — következtetése. Ugyancsak a párt érdekintegráló szerepének megnyilvánulását látja abban a demokratizálódási folyamatban, amelynek eredményeként a szocializmusban a nép valószínű közösséggé válik. „A magyar népnek évezredek történelmében most, a szocializmusban van először igazán alkalma és lehetősége, hogy megteremtse a neki való közösségi formát, amelyben még nem maradéktalanul, de mindinkább megvalósul a követelmény, hogy az egyén boldogulása, érvényesülése a közösségért tett személyes erőfeszítéssel álljon arányban. A közösség megerősödése teremti meg a valódi lehetőséget a személyiség kibontakozásához, egy olyan — a maira épülő, fejlődő — szocialista demokráciához, amelyben a nép politikai hatalma az emberek igazgatása helyett egyre inkább a társadalom szellemi, erkölcsi irányítását jelenti.” Ehhez viszont egy olyan (a gyakorlat által már igazolt) politikára van szükség, amely a kultúrát „nem kolonc-ként és dekorumként” fogja fel, hanem saját belső hajtóerői között tartja számon. Lényegében ez a mottója a művelődéssel kapcsolatos összes mondandójának.

Pozsgay Imre könyve — a szerző saját fogalmazása szerint — „egy — az elméletben sem egészen járatlan — gyakorlati politikai munkás gondolkodásmódját” tükrözi. Az írások zöme — elsőként — a *Társadalmi Szemlé*ben, a párt elméleti folyóiratában jelent meg.

(A kultúra fogalmáról; Az esztétikai nevelésről; Pándi Pál: A realizmus igényével; Pozsgay Imre: Demokrácia és kultúra, Kossuth, 1980.)

Csongrády Béla

A kritika kritikája

JEGYZETEK A FIATAL MAGYAR KÖLTŐK ÉS A FIATAL MAGYAR PRÓZAIROK CÍMŰ TANULMÁNYKÖTETEKÉRŐL

Írótól kezdve közepes újságíróig oly sokan elemezgették már — fanyarul, vagy dühösen, teoretikus alapokról, vagy zsurnalisztaindulattal — a „fiatal író”, „fiatal költő” elnevezések bántó pontatlanságát, rejtett és teljesen jogtalan esztétikai minősítő jellegét, hogy az ember föl sem tetelezné, hogy ez a szörnyszülemény címként köszön vissza a tekintélyes *Akadémiai Kiadó* által közreadott kettős tanulmánykötet fedőlapjairól (szerkesztette: Kulin Ferenc, illetve Vasy Géza).

Ráadásul minden második tanulmány-szerző (Takács József, Mátyás Győző stb.) elmondogatja békéltenségének okait — ezzel az idegesítően elharapózott szóhasználatával. Hozzáteve még, hogy nem is az írók és a költők fiatalok ebben a két kötetben, hanem a prózaelemzések szerzői. Gyors fejszámolás: a kritikusok zöme az íróportrék leadásai határidejekor a harmincadik életévén innen volt. Az átfutási idő magyarázhatatlan hosszúsága is közrejátszhatott abban, hogy napjaink két, méltán legtöbbet emlegetett írója, Hajnóczy Péter és Esterházy Péter, nem került be a kötetbe. És kicsoda szemtelenség: egyikük, Esterházy, valóban egészen fiatal... Mégis letette az irodalmi élet asztalára az évtized legkellemesebb regényét.

Előszavában Kulin Ferenc próbálja menteni a menthetőt, s mint írja: „Az 1978-as és 1979-es könyvtermést is figyelembe véve méltánytalanul maradt ki a portrék sorából Csalog Zsolt, Lengyel Péter, Hajnóczy Péter és Esterházy Péter”. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy Hajnóczy Péter első, rendkívül markáns novelláskötete jóval az anyaggyűjtés előtt, 1975-ben (!), a második 1977-ben jelent meg, Esterházy pedig 1976-ban jelentkezett novellafüzetével, s jobbszemű kritikusok mindkettejükre felhívták a figyelmet első könyvpublikációjuk méltatásakor.

Sajnos, a jelen gyakorlat szerint a kritika — vagy inkább a gyűjteményszerkesztés? — óvatossága értelmében elsőkötetesek pedig nincsenek. Valószínűleg azért, mert sokan vannak, ki tudja, mi lesz belőlük? Hát a kritikus. Neki kellene tudnia, vagy legalább állást foglalnia. De a józan kritika művelői nem tesznek olyan lóra, melyről a tapasztalt öregek nem ejtettek el egy fél mondatot.

Esterházyt *Alexa Károly* a családregény kapcsán már emlegeti, tehát eszerint a *Termelési regényről* is lehetett volna írni, a kézirat nyomdakész állapotban létezett. Ezek ugyan irodalmi életünk kulisszatitkaihoz vezetnek, de talán megérnek néhány kérdőjelet. Ugyanis főntiek eredményeképpen 1980-ban megjelent egy olyan tanulmánykötet az újabb magyar

prózáról, amelyből a hetvenes évek két élvonalbeli írója hiányzik. Ez több, mint sajnálatos. Ráadásul a kötet kritikusai unos-untalan hivatkoznak mind Esterházyra, mind Hajnóczyra (Szkárosi Endre egész kis elemzést szentel az utóbbinak *Szemléleti változások a fiatal novellairódalomban* című tanulmányában), ahelyett, hogy, teszem azt, a külön portrét kapó Ujhelyi János prózairói credményeivel példálózni.

E nem túl lelkes bevezető után mégis le kell írunk, hogy a prózairók névsorának összeállításánál nagyobb volt a szigorúság, mint a költői listánál. Így a tizenhat íróról tényleges elemzések születhettek, a fiatal kritikusok túlnyomó része fölkészültnek mutatkozott be, rutintól el nem fárasztott elemzésekkel bizonyította szellemi erejét. A prózát értékelő kötet keveset markolt, többet fogott. Általánosabb tárgyú, színvonalas esszék és tanulmányok egészítik ki az íróportrékat; Kulcsár Szabó Ernő — a közhangulattal elmentében — végre leírja, hogy „nem a nagyregényminták megléte, vagy hiánya dönti el a legújabb magyar próza fejlődésének mikéntjét”. Ugyanis kritikusainknak valóságos komplexusává vált a „nagyregényvárás”. Ha valamelyik ifjú kritikus Csehov Antalról írt volna, a portré utolsó mondata ez lett volna: „Csehov Antal novellái félreérthetetlen lépést jelentenek a nagyregény felé. A fiatal író eddigi eredményei följogosítanak a reményre, hogy tolla alól előbb-utóbb igazi nagyregény születik”.

Az „extenzív totalitásba” vetett messianisztikus hitet lehet méltányolni, de nem érdemes komolyan venni. Ez ügyben komoly leckét ad az utóbbi évek két kitűnő prózája, Esterházy *Termelési regénye*, és Hajnóczy *A halál kilovagolt Perzsiából* című kisregénye. Sok mindent rájuk lehet fogni — az extenzív totalitás kivételével. Vagyis: nem a teóriához kell időmitani a regények esztétikai értékét, hanem dialektikus ésszel, fogékonyan figyelni az új értékeket és a műfaj valóságos változásait.

Ami a költőkről szóló tanulmánykötetet illeti, a veszélyt ott a szétaprózódás jelenti. (Szerkesztő: Vasy Géza) A névsor illesztés, a lelkiismeretlenségig lelkiismeretes. Szerencsére a féltehetségek közt az igaziat is megtalálhatjuk. Ha azonban a prózakötetbe bekerülhetett fiatal íróként az érett férfikorát élő Császár István, nyilván fordulatkő-értékű korábbi munkássága révén, akkor viszont nem logikus, hogy a lírikusok közt nem találjuk meg Tandori Dezsőt. Ennél nagyobb baj az, hogy a portrék egy része kevéssé elemző, sommás, gesztusszerű. Különösen, akik több portrét is írtak, azoknál érezhető a fáradtság. A tanulmányírónak önmagában tisztázni kellene — a megrendeléstől függetlenül —, hogy mihez van érzéke, mire fogékony, minek a kapcsán tud intellektuális izgalmat kelteni. Tarján Tamás igen jó, szellemes portrét ad Szilágyi

Ákosról, érdekesen ír Dobai Péterről (bár szívesen olvastunk volna kifejtett, jobban alátámasztott gondolatokat a „militáris-agresszív” költői világról), s ugyanakkor a másik, a prózairókról szóló kötetben elméletileg renegető lábakon álló fejtegetésbe kezd a regényhősről. Szerinte a „lézengő hős” helyét elfoglalta a „vivódó hős”. Ezek üres állítások. Ha Tarján Tamás megnevez a világirodalomban egyetlen hőst, akiről — így, vagy úgy — nem lehet elmondani, hogy vivódik, akkor... ő nyert.

Csak örülni lehet viszont annak, hogy a szerkesztők nem tartották meg rigorózan azt a szabályt, miszerint az író ír, a költő költ, a kritikus kritizál. Csaplár Vilmos fejtegetése a hősről, „aki fálnak támaszkodik és legyint”, szenvedélyes hangnemével, szubjektív formájú állításainak objektív igazságtartalmával üdítően más, mint az összes többi tanulmány. Gondolatvezetése logikusabb és elméletileg is helytállóbb, mint némely „profi” kritikus kaotikus elméletieskedése. Csaplár nem szépiroíri erényeinek csillogtatására tört; mondandója volt. (Más kérdés, hogy a nyugatmitosz gyökereiről szóló eszmefuttatása szépirodalmi anyagul kínálkozik.)

Mezey Katalin tanulmánya a hazai műfordítókról informatív, ügyvállaló, lelkiismeretes.

A jelen gondjaira való érzékenység feltűnő hiányával lep meg Mátyás Győző, Csörsz István regényeinek elemzésekor. Amilyen kitűnő — szélesebb, társadalmi kitekintése révén — komplex portré születik Munkácsi Miklósról Kőbányai János tollából, olyan érzéketlen marad Mátyás Győző a Csörsz által szinte hagyománytalanul fölvetett társadalmi gondok iránt. „Azóta ezek a fiatalok eltűntek, viszont a hosszú haj maradt és nem háborít fel senkit” — írja Mátyás. De, hogy mi jött a szelíd hippikorszak után, hogy a „rövid hajú” agresszív punkmozgalom gyökerei végső soron ugyanoda vezetnek vissza, csak az ellenreakció lett más, ideológiában, mentalitásban stb.. arról mintha nem is hallott volna a kritikus. Pedig Csörsz regényében ennek a csirái is benne vannak. Teljesen tarthatatlan Mátyás Győző másik állítása, miszerint „a nagyepika lehetőségeit ugyan csökkenti a totalitás hiánya, de hát hogyan is lehetne társadalmi totalitást ábrázolni olyan alakokon keresztül, akik éppen a totalitást adták föl a perifériáért”. (Szegény Gorkij, nagy pácban lett volna, ha Mátyás Győző kapott volna megbízást róla irandó kritikára!) Sajnos, a moralizáló esztétika morálként laps, esztétikaként hamis szokott lenni.

Örülünk kell a határainkon túli magyar irodalom mégoly szűkre szabott számbavételének, kevésbé szívderítő viszont az egyes pálya- illetve műelemzéseknel a világirodalmi kitekintés hiánya. Mintha sem a szomszédos, kelet-európai, sem a nyugati országok irodalma nem ki-

nálna összevetnivalót a magyar prózával. A hazai hagyományokra még csak akad utalás, ott se akkor, amikor elkelne. Pedig az *Iskolavárat* aligha lehet érdemben elemezni Ottlik Géza kulcsfontosságú regénye, az *Iskola a határon* említése nélkül. Csaplár Vilmos *Nanenáné* című novelláját sem Farkasházy (Tárnok) Zoltán írásával, hanem az ősmoddellel, Kafka *Az odújával* lett volna hasznosabb összevetni. Az írókról ugyan az a mendemonda járja, hogy csak a saját írásaikat olvassák, de a különféle korok és áramlatok hatásai az ellenkezőről tanúskodnak. Egy-két évtized elteltével csak azok a művek — életművek — maradnak fent, amelyek kétségtelen nívót jelentenek az elődök és kortársak eredményeihez képest. Nem lehet azt állítani, hogy eme igazság mottója lehetne a két tanulmánykötetnek.

Az elemzések feltűnően lineárisak. Gyöngébb portréknál valóságos tartalomismertetéseket olvashatunk elemzés gyanánt. (Igaz, azt is sor szerint fizetik). A művek világának elsajátítása helyett vi-

szont számtalan kategóriagyártmánnyal találkozhatunk, pl. „közérzetiró”(?!). Remélhetőleg használatuk nem fog elterjedni.

Szerencsése van annak a költőnek, akit ifjúkora hajnalán nem fogott kézen valamely nagynevű előd. Így ugyanis megmenekül attól, hogy pártfogója egyenesági folytatóját lássák benne, s számonkérjék tőle, mit kótyavetyélt el. Sárándi József már réges-rég letért Váci Mihály útjáról (nem beszélve arról, hogy inkább etikai, mintsem formai rokonság volt köztük), de úgy látszik, élete végéig számolnia kell azzal, hogy egyesek számára versvilágának zsinórmértéke a Váci-örökség megvalósítása lesz. Petri György pedig egy kicsit mindig megmarad csodabogárnak, mert kételkedik a magyar líra folytathatóságában (persze, azért ő is folytat), Oravecz Imre is — sajnos — azon kevesek közé tartozik, akik nem mitizálják izetlenül szülőfalujukat: önála ez a mítosz . . . Hiába no, irodalmi életünk olyan szörny, amely szülőanyok helyett

legendákat követel. Szakolczay Lajos Szőlősi Zoltánról írt portréjából tudtam meg, hogy jobb híján egy közönséges válóper is megteszi.

Néhány szóban a kritikák nyelvéről. Ritkább eset az, hogy teljes elméleti fegyverzetben közelítenek meg kritikusaink egy pályaképet, vagy témakört. Szilágyi Ákos a kevés kivételhez tartozik. Szerencsésen egyesíti a megalapozott esztétikai tudást filozofikus hevületeivel. Nyelve pontos és mégsem száraz, tudományosságával sem fárasztó. Kulcsár Szabó Ernő nem stílusa, hanem alaposan megtámasztott következtetései révén okoz gondolati izgalmat. Tarján Tamást művekre és alkotói személyiségekre egyaránt fogékony intellektusa hajlékony gondolatvezetésekre inspirálja. Szakolczay Lajos túlzott jelentőséget tulajdonít az életrajzi tényeknek. Nyelve izes, néhol azonban meglehetősen modoros. Vasy Géza interpretációi sokszor iskolások. Szentmihályi Szabó Péterről azt írja, „mereven dialektikus”, mert a költő „csak az ellentétek harcát hangsúlyozza”, az „egységüket nem”. Pedig hát a dialektika nem gumibot, ami akkor hajlik, ha odasóznak vele, különben merev . . . A dialektika fogalma önmagában jelenti a merevség tagadását.

Pintér Lajosról azt olvashatjuk „lírai alkat”. Költőről lévén szó, nem nagy megállapítás. E kijelentésnek viszont informatív tartalma volna Dobai Péter, vagy Csaplár Vilmos prózája kapcsán.

Nem biztos, hogy szerencsés ötlet volt Rózsa Endrével bemutatni pályá- és költőtársait a „kilencek” közül. A baráti hang vállaltan szubjektív — amíg mások valóban mérlegre kerülnek. (Mezey Katalinról írt portréja kapcsán egyetlen megjegyzés: a költő-profétai magatartás időszerűségét lehet vitatni, de nem jogos leszögezni, hogy az „tiszteletlen”. Ez nem morális kérdés. No, és az sem biztos, hogy akár a neoavantgardizmus okvetlenül tisztességgel párosul).

Hiányzik a költői pályaképelemzésekből a pályáiv pontos és illúziótlan fölrajzolása. Mintha nem szabadna leírni — csak magánbeszélgetések témái lehet? —, hogy Utassy József lendülete alábbhagyott, hogy Petri György korántsem produkálja újabban publikált verseiben első két kötete szintjét, és Apáti Miklós „a hétköznapi élet vállalása, a mindennapok törvénnyé emelése” (Vasy Géza) közben nemcsak a pátoszt találta meg, hanem az érzélgősséget is.

Egyről ne feledkezzünk meg: az elemzés mélysége, avagy sekélyessége önmagában állásfoglalás. Egyelőre az a helyzet, hogy a kritikusok túlságosan udvariasak, amikor értékelni kell, és túlságosan udvariatlanok, amikor elemezni kell.

Körmeny Zsuzsanna

A szent tehén

Értelmiségi társaságban hangzott el a megállapítás, miszerint „Moldova a legjobb krimiírónk”. Nos, amennyire ez az állítás meghökkentő, annyira frappáns is. Mert miről is szól a jó krimi? A bűntény felderítéséről. A szerző már az első oldalakon „produkál” egy hullát, egy tényt, s utána jön az élesesű detektív, aki megkeresi a tettest. Igényes szerző persze nem éri be csupán a tényekkel, feltárja az okokat és motívumokat is. Nem tesz mást Moldova sem riportkönyveiben, amelyek — minden túlzás nélkül — izgalmasabbak a legfordulatosabb cselekményű kriminél. Első rendben a hatásuk az. Mert a krimi végén a szerző mindenkor feloldja, lecsillapítja valahogyan a maga keltette feszültséget, Moldova viszont éppen ellenkezőleg! A feltárt valóságanyag akkor kezd igazán munkálni, nyugtalanítani, amikor behajítjuk a könyvet. Így volt ez már a *Rongy és arany* és arannyal is, de fokozni tudta a hatást Komlórról, az Őrségről és a vasútról írt könyveiben is. A kritika többször is feltette a kérdést, hogy mi a szerző titka. Sommásan egyetlen szóval válaszolhatnánk: a megdöbbenésé. A valóság annyira képtelen, hogy noha részeit valamilyen szinten mindenki ismeri, így feltárva, felmutatva még azt is mellbe vágja, aki szakembernek tudja magát. A *Rongy és arany*, például azzal lepte meg az olvasót, hogy a MÉH-vállalatról, a hulladékgyűjtésről nem csupán azt mutatta ki, hogy több milliárdos haszonnal dolgozik, de azt is, hogy amatőr módon, mondhatnók, pancserül csináljuk. Aki Moldova riportjait olvasta, az egyszerűen nem érti, hogy egy ilyen energia- és nyersanyagzegény országban miért nem gyűjtjük össze az utolsó rozsdás szeget is, miért dobunk el egy villamosjegyet, amikor potenciálisan minden (tehát még a szemét is) hasznos nyersanyag?! A másik felismerés már a bosszúságé. Ha a nyersanyag ekkora érték és ennyire fontos, akkor miért az úttörők hobbijellegű és -szintű akcióira bízunk a dolgot, miért moralizálgatunk ott, ahol súlyos milliárdokról van szó, ahol a népgazdasági és az egyéni érdekek már régen találkoznia kellett volna? S egyáltalán, hogyan lehetséges az, hogy ez a napnál is világosabb evidencia nem hatja át életünk minden területét? Hogyan lehetséges az, hogy ami az egyének jó, az nem összegződik az osztály- és társadalmi érdekekben?

Moldova makacs, szívós és hallatlanul szorgalmas író. Nyugodtan mondhatjuk, hogy rögeszméje a valóság. Azokra a fentebb megfogalmazott kérdésekre keresi a választ, amelyeket a *Rongy és aranyban* csupán felfedett, mintegy megérintett. Mondjuk, hogy a kukák tartalmából következtetni lehet az illető család anyagi helyzetére is, de a jellemére is. Nagyon is jellemző az egyénre is, de az egész or-

szágra is, hogy mit pocskol el. Nos, ha a *Rongy és aranyban* azt mutatta ki Moldova, hogy mit dobunk ki a szemétre, a többi könyveiben tovább ment és rákérdezett arra is, hogy ki, miért és hogyan tette, tehette ezt. Kutatásainak eredményei így lettek fokozatosan egyre izgalmasabbak és megdöbbentőbbek. Kimutatta, hogy az, aki az anyaggal pocskol, az az emberi munkával és élettel teszi ezt, hiszen minden, még a „szemét” is élő emberi munka terméke! Ráadásul nem is mindig szemét, azaz hasznavehetetlen hulladék az, amit felelőtlenül az enyészetnek adunk át, hanem nagyon is értékes, súlyos valutákért vásárolt, égetően szükséges, sokszor kízóan hiányzó nyersanyagok, alkatrészek, egy szóval: értékek! Hogyan lehetséges ez? — lényegében erre a kérdésre válasz ez a 680 oldalas riportkönyv is a magyar textiliparról.

Mint mindig, most is a „kályhától” indul el Moldova. Először a legendás híró Goldberger gyárban tölt el hónapokat, azt kutatva, hogyan építette ki a magyar textilipar egyik fellegvárát ez a tehetséges és szorgalmas család. Meg is vádolták azóta a szerzőt azzal, hogy egy kapitalistát eszményít, állít szoboralapzatra. Érdekes megvizsgálni ezt a vádat, egyrészt, mert oly jellemző, másrészt, mert közelebb visz a téma és a szerzői szándék megértéséhez. Mi az, ami a Goldbergerekben imponál a szerzőnek (és olvasónak), ami olyan fájdalmasan hiányzik ma a textil- (és más) iparból? Nincsenek „titkok”. A Goldbergerek mindenekelőtt értettek a szakmájukhoz. Olyan feltétel ez, amely evidenciának tűnik, de Moldova bebizonyítja (pl. a kiskunhalasi gyárról szólván), hogy sokszor még nyomaiban sem lelhető fel néhány vezetőknél és gyárunkban. Az eredmény — csoda? — katasztrofális. A hozzáértés persze összetett fogalom. Jelentette azt, hogy Goldbergerék tudtak szőni, fonní, textilt festeni. Ennek a titka apáról fiúra szállt, illetve kemény következetességgel megtanították erre az örökösöket is, de a gyár minden dolgozóját is! Megteremtették a jó munka feltételeit, de meg is követelték a minőségi munkát. A kettő elválaszthatatlan egymástól. Ehhez kapcsolódik szervesen a vezetni és gazdálkodni tudás, a ma oly sokszor (az unalomig) emlegetett hatékonyság. Mert nem elég csupán termelni. Eladható árut kell produkálni, azaz garantáltan jó minőséget, s el is kell tudni azt adni. Goldbergerék, akik szinte a filléreskedésig takarékosak voltak anyaggal, géppel, energiával, az élő emberi munkával, zseniálisan „nagyvonalúak” és bőkezűek, amikor a hozzáértést, rátermettséget, a hatékonyságot kellett honorálni. Itt jut el Moldova ahhoz a mások által is felismert és leírt tényhez, hogy a kapitalisták legmegbízhatóbb, leghatékonyabb bázisa a jól megfizetett szakmbergárda volt, az, amelyet általában „munkásarisztokráciának” neveznek. A művezetőkre valóban rá lehetett bízni az üzemet, mert egyrészt érdekelték voltak a termelésben, másrészt abszolút volt

a szakmai megbízhatóságuk és tekintélyük. Elképzelhetetlenek voltak a termelést ma sokszor csaknem megbénító fegyelmezési gondok. S ez az a pont, ahol a bírálói félreértik Moldovát. Mintha bizony mindezt a kapitalizmus, „mint olyan”, védelmében mondaná el. Holott éppen nem! De ezek a tényezők lehetnek volna azok, amelyeket a szocializmus, alkalmazva a megszüntetve megőrizni elvét, továbbépíthetett volna. Ám, mi történt ehelyett? Az államosításkor, a fürdővízzel kiöntöttük sok helyen a gyereket is. A szakmbergárdát részben megálázták, lehetetlenné tették, a termelésben és gazdaságon kívüli „szempontokat” érvényesítve. Az eredmény gyorsan és visszafordíthatatlanul jelentkezett. Nemcsak a termelés minősége romlott, de a gazdaságosság és a hatékonyság is; azaz ugyanazzal a gépparkkal, drágábban, gyengébb minőségű árut tudnak csak produkálni. A szakmbergárda elmenekülése és kihalása után bekövetkezett az is, amire három évtizeddel ezelőtt senki se mert gondolni: a textilipar ma katasztrofális munkaerőgondokkal küzd. Elnőiesedett, a gépparkja leromlott, az egész szakmán a defektista, sokszor pánikhangulat lett úrrá. Ha mindezek után valaki azt hinné, hogy Moldova sötétebbnek festi a valóságot, mint amilyen, az téved. A szerző érezhetően nagy önuralommal tanulmányozta a témát, keresve a derűsebb színfoltokat is. Nem ő tehet arról, hogy ilyent (pl. a Graboplast, Rábatext) keveset talált. A valóságon nem lehet erőszakot venni. Annak se lenne sok értelme, hogy megszipítsuk azt, mert éppen a történelem figyelmeztetett arra, hogy ez mekkorát üthet vissza. Az utolsó oldalon mondja ki a „megváltó” szót, amely talpra állíthatja (s nemcsak) a textilipart, s ez a kreativitás: a cselekvő értelem, illetve az értelmes cselekvés és szorgalom. A magyar értelmiség és munkásárda — többször is bebizonyította már — csodákra is képes. Már az csoda, hogy a Moldova által leírt körülmények (épületek, gépek állapota, bérezés, létszám stb.) között is él és dolgozik. A szerző természetesen — nem ez a dolga — nem adhat megoldó képleteket. Az élet (a világgazdasági helyzet, a piaci és árviszonyok, a szükségletek stb.) azonban olyan lépéskényszer, amely elől kitérni nem lehet. Aligha fogják megszeretni Moldovát ezért a könyvéért a textilipar irányítói. De aki fél a diagnózistól, az nem remélheti a gyógyulást sem! Hűvösen józanító ez a könyv. Még abban is felkelti a felelősségérzetet, akinek semmi köze nincs a textiliparhoz. Pontosabban: arra döbbsenti rá az olvasót, hogy mindenkinek köze van hozzá. S bár lenne több Moldovánk, hogy mindenhová jusson belőle, hogy mindenütt ilyen józanul, tisztán lássunk. (*Magvető, 1980.*)

Horpácsi Sándor

